

З історії української революції

А. В. ІВАНЕЦЬ (Сімферополь)

Українізація сухопутних військових частин у Криму (1917 р.)

Одним з ключових питань української національно-визвольної боротьби 1917—1921 рр. була організація військових сил для забезпечення українського державотворення. Важливим у цьому контексті є дослідження процесу українізації військових частин російської армії в 1917 р., оскільки мільйони українців були мобілізовані до її лав. Загалом питання добре вивчене. Проте це не стосується кримського регіону, бо тут можна говорити про дослідження, хоч і недостатнє, процесу українізації лише на Чорноморському флоті та пов'язаної з ним севастопольської залоги (гарнізону). Про подібні процеси в сухопутних частинах на теренах Криму є лише окремі згадки, які не дозволяють уявити більш-менш повну картину. Дана стаття є спробою розглянути процеси українізації армії на Кримському півострові поза межами севастопольського фортечного району.

До революції значна частина військовослужбовців у Криму була українцями. Проте в Україні не дарма казали про мобілізованих до російської армії, що вони “пішли в москалі” — за часів царату армія служила надійним засобом зросійщення. За спогадами В. Проходи, який служив у Сімферополі напередодні і під час 1-ої світової війни, в його частині з 50-ти чоловік були “великороси, малороси й білоруси без виразних національних ознак, ... кілька жидів і караїмів, ... два кримських татарина, ... один шляхтич-поляк та один українець”¹. Окрім українця, пише В. Прохода, та ще одного “культурного малороса” з Сімферополя, який мав “цілком українську вдачу, хоч ні одного українського слова не знав”, “решта малоросів було якоюсь невиразною групою”². Ці свідчення підтверджуються й іншими джерелами. Безпосередній учасник українізації сімферопольської залоги наводить приклад, що характеризує стан національної свідомості вояків з українських губерній навесні 1917 р.: “Прибуло близько семи тисяч. Відкривши віче, я запропонував: — Хто поміж вами українці, піднесіть руку догори!

Піднеслося не більше трьохсот рук.

— Малороси! Піднесіть руки!

Піднесло руки коло половини присутніх.

— Хохли! Піднесіть руки!

Знов піднесла руки добра третина.

— Українці, малороси і хохли! Всі разом піднесіть руки!

Понад головами кількатисячної юрби піднісся ліс рук. Одиниці, що не піднесли рук, не були помітні серед загалу”³.

Та після лютневої революції, коли багато антиукраїнських дискримінаційних обмежень було усунуто, український національний рух і в армії розгорнувся досить бурхливо. У 1917 р. в українізованих частинах на різних фронтах налічувалося приблизно 637 тис., з них у повністю укомплектованих частинах — близько 440 тис. чоловік⁴. Українізація армії зустріла серйозні перешкоди з боку певних російських кіл. Ахіллесовою п'ятою українського військового руху був стан національної свідомості багатьох українців, що не могла бути високою на Наддніпрянщині за умов

постійного денаціоналізуючого тиску російської імперської машини. Проблему можна було вирішити енергійними заходами на хвилі ентузіазму, що охопила навесні—влітку 1917 р. більшість українців, проте хибна стратегія Центральної Ради у військових питаннях (курс на створення нерегулярних, міліційного типу військових формувань), пацифістські ілюзії керівництва Ради, її недосвідченість у військових справах не дозволили, на жаль, це зробити. Але недоліки виявилися не одразу.

Вже навесні 1917 р. в Криму починається українізація військових частин. Головним осередком цього процесу, поза межами Севастополя, став губернський центр Таврії — Сімферополь. Значну роль на початковому етапі українізації в Криму відігравав відомий військовий діяч, майбутній генерал-хорунжий армії УНР Ю. Тютюнник. У березні 1917 р. його обрали товаришем голови залогової “общерусской” Ради (Совета) солдатських депутатів, крім того, він стає ад’ютантом при революційному начальнику залоги капітані Замятині. Ю. Тютюнник характеризує останнього як людину “безхарактерну, політично малосвідому” і згадує, що невдовзі “гаспадин капітан” — начальник залоги і командуючий охороною побережжя — передав фактичне виконання всіх обов’язків ад’ютантові, а сам лише підписувався там, “де йому пропонували”. В березні 1917 р. у Сімферополі відбулося зібрання українців, в якому взяли участь близько 200 чоловік. Було прийнято ухвалу про створення Сімферопольської української громади й обрано її Раду. Велику роль на зібранні відігравали військові. Поручник Ю. Тютюнник, обраний членом Ради громади, так писав про її соціальний склад: “...Майже все інтелегенція, більшість військових”⁵. Зрозуміло, що при такому складі це зібрання не могло лишити поза увагою військові питання. Було постановлено в числі іншого “розпочати освідомлюючу роботу серед українців, що перебували у війську”. Цю роботу було доручено Радою громади П. Мацькові та Ю. Тютюннику. Попри поміркованість даного завдання поставало багато запитань. Ось що з цього приводу згадує Ю. Тютюнник: “Освідомлювання не було легким завданням. Як відокремиш “наших” від “чужинців”? Як поведеш працю, щоби на перших же кроках не стрінуги ворожого опору з боку росіян? А головне, з чого, власне, розпочати роботу?”. Користуючись тим, що залогова Рада (Совет) солдатських депутатів доручила Ю. Тютюнникові керувати культурно-освітньою та агітаційною справою, він підготував звіт, в якому доводив необхідність проведення даної роботи мовами солдат залоги, і пропонував поділити останню на національні секції. Незважаючи на значний спротив росіян, звіт незначною більшістю голосів було ухвалено, за його прийняття голосували “майже всі іногородці”⁷. Після того, за наказом начальника залоги, відбулося семитисячне віче солдатів та офіцерів з українських губерній. На цьому й почалася освідомлююча робота, визначена Радою Сімферопольської української громади. Все починалося з азів — присутнім розповідали про національну назву українців, національну символіку, була ухвалена програма лекцій з актуальних питань. На віче, зокрема, виступали офіцери Мацько, Титаренко, Іванчук, цивільні члени української громади Масак, Близнюк та ін. З цього приводу Ю. Тютюнник писав: “Всі промовляли по-українському. Промови інтелегентів “мужицькою” мовою справили надзвичайне вражіння на присутніх. Ніби не дихаючи, слухали “дядьки в шинелях”, а коли промовець кінчав, буря оплесків зривалася понад головами і помішані “слава” та “гура” неслися вулицями Сімферополя”⁸. Тоді ж було обрано Комітет Українського військового клубу ім. гетьмана П. Дорошенка, на його чолі став старшина Мацько (за постановою Комітету військового клубу, стали використовувати назви “старшина”, “козак” замість “офіцер” та “солдат”). Засту-

пниками голови стали прапорщик 32-го піхотного полку Ю. Тютюнник та прапорщик 33-го піхотного полку Титаренко⁹. Військовий клуб ім. П. Дорошенка ставив, згідно зі статутом, собі за мету: “Згуртування і стоваришування в одну сім’ю всіх вояків, лікарів, військових урядовців Української народності під прапором: Федеральної Росії — “Автономії України”¹⁰. Такий підхід до вирішення державно-політичних проблем був характерним для більшості українських організацій на початковому етапі національно-визвольної боротьби 1917—1921 рр. Найвищим органом клубу вважалося зібрання депутатів від сотень (Комітет). Комітет обирав президію, яка й проводила всю практичну роботу. В короткий термін військовому клубу ім. П. Дорошенка вдалося досягти помітних успіхів — уже в середині квітня 1917 р. він налічував близько 10 тис. членів. Це була значна сила, оскільки вихідці з українських губерній становили 11 тис. чоловік, а вся залага налічувала приблизно 30 тис. воїнів¹¹. Треба зазначити й добрий морально-психологічний клімат серед українських вояків — на відміну від армійського оточення, де відносини між командним складом та солдатськими масами ставали дедалі більше ворожими, між старшинами і козаками панувала згода. У квітні або на початку травня 1917 р. зібрання депутатів пішло на рішучий крок — постановило звести всі українські чоти (взводи) в один полк. Одразу була надіслана телеграма військовому міністру О. Керенському з проханням дозволити утворити український полк, а до Києва за інструкціями було відправлено голову клубу Мацька, де він, зокрема, взяв участь у Першому Всеукраїнському військовому з’їзді як делегат від військових-українців Сімферополя. Почалися й таємні організаційні заходи — було розроблено своєрідний мобілізаційний план. Заходи українців організовано підтримували татари, грузини, білоруси та інші “іногородці”. Проте активно діяли і вороже налаштовані сили. Стало очевидним, що треба готуватися, за виразом Ю. Тютюнника, до “революції в революції”. Голова клубу не привіз з Києва від Українського генерального військового комітету (УГВК) конкретних інструкцій, а лише пораду: “Продовжуйте працю, як і до цього часу, — організуйтеся”. На той момент УГВК перебував у руках автономістської течії національно-визвольного руху, яка на відміну від самостійників намагалася уникнути самостійних рішучих заходів у справі українізації війська, сподіваючись на компроміс з Тимчасовим урядом.

23 травня 1917 р. Сімферопольський військовий клуб ім. П. Дорошенка вислав Центральній Раді телеграму з привітанням та проханням проводити в життя резолюцію Всеукраїнського військового з’їзду. В цьому ж документі давалося слово “умерти... за здобуту свободу російську, коли Тимчасовий Уряд Російський задовольнить требування Української Центральної Ради і Генерального Комітету Українського як головного правління українського народу”¹².

Тим часом у Сімферополі ситуація загострювалася. Втілення в життя мобілізаційного плану військового клубу ім. П. Дорошенка вимагало ознайомлення з ним значної кількості людей. Тож невдовзі про нього дізналися й російські кола, після чого “Знявся страшний галас. Пішли збори за зборами... Там, де наші промовці перемагали, москалі із своїми спільниками не цуралися й засобів недемократичних, як “арести по недорозумінню” і т. ін. Вони навіть почали побрязкувати зброєю. Ми теж стали у відповідну позу. Російсько-польська частина залогової ради послала таємно від нас делегацію до Петербурга з проханням “ліквідувати” нашу організацію”¹³.

Обстановка в залозі ставала дедалі несприятливішою для українського руху. Приблизно у травні 1917 р. замість Замятина, вплив на якого мав його український ад’ютант, начальником залози став полковник Кондра-

тєв. Негативно налаштовані до українського руху в армії сили перемогли і на перевиборах до залогової Ради (Совета).

Проте, незважаючи на значний тиск з боку російських громадських кіл та командування, відсутність директив центральних українських інституцій, рух за українізацію у губернському центрі не припинився. Більше того, на хвилі революційного ентузіазму наприкінці травня була проведена українська маніфестація, що, за деякими даними, налічувала понад 30 тис. чоловік¹⁴. Ось, що про неї згадував її безпосередній учасник: “Спільними силами Української Громади і Військового Клубу 24 травня було улаштоване Шевченківське свято в Сімферополі. Свято для Сімферополя випало досить таки імпозантно. Самих військових українців з нашої залози (Сімферопольської. — А. І.) прибуло до десяти тисяч. Наші українські чети вперше практично були об’єднані в сотні і курені. Військо вишикувалося у каре. Цивільних українців теж прибуло кілька тисяч. Були й делегації від українських залог Феодосії та Севастополя, а також від Чорноморського Флоту. Службу Божу і панахиду відправили українські панотці з п.-о. Чорноморського Флоту з А. Левицьким на чолі. Потім хор проспівав національний гімн. Відбувся парад військ. Ряди струнко проходили перед президією клубу і салютували відповідно до муштрового статуту. Піднесення надзвичайне. Настрій зворушуючий. Новий начальник залози полковник Кондратьєв, що прибув на свято на наше запрошення як гість, не втримався, щоби не сказати: “А все-таки національний принцип при комплектуванні війська велика річ! Не тільки за час революції, а навіть за весь час війни мені не довелось бачити кращого ладу, як у вас на святі...”

Та закінчилося свято тим, чого не сподівався ні полковник Кондратьєв, ні хто-небудь інший з наших ворогів. Після параду перед військом виступили з привітаннями делегації від сусідніх організацій. Потім говорив член президії нашого клубу поручник Т. (очевидно, Ю. Тютюнник. — А. І.). Промова останнього була і коротка і проста. Він сказав:

— Панотець читав у Євангелії — просить і дасться вам, шукайте і знайдете, добивайтеся і відчинять вам... Ми шукали і знайшли себе — з’єдналися поміж собою. Просили у Керенського дозволу сформувати український полк, але нам того не дано. Добивалися у двері, та нам їх ніхто не відкриває... Що маємо робити? Панове! Маємо силу..., так ламаймо ж двері!!!

Громове “слава” перервало промову. І довго розлягалось воно далеко навколо майдана. Коли затихло, промовець докінчив:

— Віднині ми не розійдемося..., віднині ми складаємо Перший Сімферопольський полк імені гетьмана Петра Дорошенка...

Знову залунало “слава”. За кілька хвилин полк марширував до касарень /казарм. — А. І./ Вони були зайняті, і над ними повівав синьо-жовтий прапор. А надворі стояла варта, озброєна рушницями та кулеметами. В сотнях проводилося навчання і вправи”¹⁵.

Таким чином день Шевченкового свята у Сімферополі можна вважати днем проголошення першого українського полку в Криму. Факти й атмосферу цього дня очевидець передав у цілому вірно, однак ці події датовані, мабуть, не зовсім точно. За даними кримської щоденної газети, це відбувалося 28 травня. Таврійська газета “Южные ведомости” повідомляла: “Українське свято... пройшло дуже урочисто й жваво. Вулицями увесь день рухалися війська з національними українськими прапорами, пописаними гаслами: “Хай живе Україна!”, “Не вмерла Україна”, “Українці об’єднуйтеся!” тощо. Багато солдат і офіцерів були в українських бойових костюмах. Війська супроводжували оркестри та численна юрба народу”¹⁶.

29 травня 1917 р. відбулося надзвичайне зібрання Військового клубу ім. гетьмана П. Дорошенка, на якому було розглянуто два питання:

1) формування українського запасного полку; 2) посилка представників у м. Феодосію до 35-го піхотного запасного полку для організації солдат-українців. Учасники, які представляли українців 32-го, 33-го та 34-го запасних полків, були одностайні в думці щодо необхідності існування українського полку. Дискусія виникла навколо того, “як це краще зробити, щоб не внести дезорганізації в гарнізоні поміж салдатами”. У Феодосію вирішили до закінчення формування українського полку в Сімферополі своїх представників не висилати¹⁷.

Російські органи й організації губернського центру зустріли створення українського полку негативно. Залоговий (гарнізонний) комітет, міські комітети РСДРП і ПСР, які на той момент були найбільш впливовими партійними структурами регіону, Рада робітничих і солдатських депутатів вважали небезпечним “національне відокремлення в теперішній історичний момент”, однак було вирішено не протидіяти виділенню українців в окремі роти, а вести серед них агітацію, “доводячи важкі наслідки, до яких може... призвести таке виділення”¹⁸. До чого призвела ця агітація, можна здогадатися, зважаючи на звернення до гарнізонного комітету, яке невдовзі зробив комітет української Ради, “з проханням вжити заходів, щоб полкові, ротні комітети й командний склад не вели пропаганду проти українців, оскільки це викликає небажані незгоди між українцями і солдатами інших національностей. У противному разі Рада не бере на себе відповідальності за можливі ексцеси”¹⁹.

Ю. Тютюнник, як активний учасник і один з ініціаторів творення українського полку, викликав незадоволення командування. 30-го травня начальник залоги м. Сімферополя передав до президії військового клубу ім. П. Дорошенка наказ О. Керенського про переведення “для пользи служби” Тютюнника за межі Криму. Штаб Одеського округу вимагав його від’їзду з Сімферополя протягом однієї доби²⁰. Президія клубу не знайшла необхідним входити в конфлікт з вищою військовою владою з цього приводу, тим більше, що Ю. Тютюнник уже й сам збирався до Києва як делегат від сімферопольських воїнів-українців на Другий Всеукраїнський військовий з’їзд. Перед від’їздом 1-го червня 1917 р. за його головуванням відбулося загальне зібрання воїнів-українців Сімферопольської залоги. Воно уповноважило спеціальну делегацію звернутися до начальника залоги з проханням негайно телеграфувати до військового міністра про те, що “зорганізований Український запасний полк із залоги м. Сімферополя кількістю 5811 солдат і 36 офіцерів прохає затвердження”²¹.

Невдовзі після Шевченкового свята українські вояки знову лишилися без окремої касарні. Але вже 13 червня солдати-українці з прапорами та музикою пройшли від казарм до управління начальника залоги (полковника Кондратьєва. — *А. І.*), де виборні від них звернулися до останнього з проханням про сформування українського полку та виділення для нього окремого приміщення. Вирішити питання з приміщенням полковник Кондратьєв одразу не міг і просив зачекати, що ж до створення окремого полку, то він дозволив при кожному запасному полку сформувати окремі українські батальйони. “Повідомлення про це було сприйняте українцями — солдатами криками “ура”, що довго не змовкали, після чого з музикою відправилися в казарми”²². Таким чином у червні вдалося досягти проміжної мети — визнання військовою владою формування окремих українських батальйонів-куренів.

Процеси, подібні до сімферопольських, відбувалися і в інших містах Криму. Так, відомо, що вже на початку весни в Керчі існував Український військовий гурток, утворювалися українізовані частини в Євпаторії, особливої сили рух за українізацію набрав у Феодосії.

В серпні 1917 р. верховний головнокомандуючий надіслав у розташовані в Криму частини телеграфне розпорядження про переведення із запасних полків українців — офіцерів і солдат (за їх бажанням) у “полки спасіння України”, що формувалися за згодою з УГВК. Ці полки мали бути направлені на фронт як ударні військові частини в українські дивізії. В той період вище російське командування підтримувало створення українізованих частин як найбільш дисциплінованих. Це мало велике значення для армії, що швидко розкладалася.

Тимчасовий уряд видав у серпні 1917 р. Інструкцію для Генерального секретаріату, що значно обмежила як адміністративну, так і територіальну компетенцію виконавчих структур Центральної Ради. Цей документ українське суспільство сприйняло негативно. Не були виключенням і воїни українізованих частин Таврії, які провели свій з'їзд. В його постанові містився проект проти Інструкції, проти “виключення зі складу України Тавриччини та інших українських губерній”, висувалася вимога “затвердження секретаріату по згоді 3 липня” і негайного скликання Українських Установчих Зборів. З'їзд також запевняв Центральну Раду в тому, що “вояки—Українці Таврії, обурені ставленням тимчасового уряду до наших домагань, по першому поклику готові стати до зброї на захист своїх національних прав”. Постанова дає уявлення і про ті труднощі, які зустрів український військовий рух у Криму та трьох північних повітах Таврії: “...З'їзд звертає увагу, що не дивлячись на те, що наказом по Міністерству військових справ усім начальникам наказувалося не чинити ніяких перепон виділенню Українців в окремі частини, майже всі начальники військові на місцях стоять на перешкоді українізації війська, часто не спиняючись навіть перед загрозою голодом відокремленим частинам; вони завжди стараються перевернути факти по-своєму, щоби виставити Українців як бунтарів. З почуттям гіркої образи ми, члени губерніяльного з'їзду, протестуємо проти такого поведження військового начальства. Маючи за собою велику моральну силу, право всякої людини жити своїм життям, ми вимагаємо, щоб негайно ж було дозволено формувати не тільки маршові роти, а навіть окремі куріні й коші в залогах з українським кадром і своїм господарством і щоби всі зносини по військових справах йшли через укр. військові організації; вимагаємо, щоб при штабі Чорноморської флотії був український комісар”²³.

Під час корніловського заколоту українізованими частинами Криму було підтримано демократичні сили. Так, 30 серпня відбулося об'єднане засідання виконавчих органів сотенних комітетів і офіцерів українських батальйонів сімферопольської залоги, яке прийняло резолюцію: всіма засобами, включно до військової сили, підтримувати тимчасовий уряд; ніяких наказів колишнього верховного головнокомандуючого Корнілова не виконувати²⁴. Оскільки обстановка під час заколоту була небезпечною для громадського порядку, виникла необхідність у додаткових міліційних структурах. 30 серпня на засіданні комітету 33-го запасного піхотного полку, що дислокувався в Криму, було вирішено створити полкову міліцію. До її складу, зокрема, мали входити: “10 чоловік від українського батальйону..., від 1-ої та 2-ої Українських сотень по 5-ть чоловік”²⁵.

Влітку 1917 р. у Феодосії “у зв'язку з докорами на адресу українців представники місцевої ради з'ясували істинну мету й характер формування національних військових частин і встановлення гарантій обласної автономії”²⁶, а восени мешканці цього приморського міста завдячували своєю безпекою саме українським частинам. В середині жовтня у Феодосії відбулися серйозні заворушення, що почалися з погрому винних складів солдатами. Можна було очікувати великих погромів з боку військових, тому начальнику залоги довелося оголосити військовий стан²⁷, а великі за-

паси вина знищувати. Комісар Тимчасового уряду, зокрема, повідомляв: “13-го жовтня місто пережило жахливі години: кожної хвилини можна було чекати, що п’яна банда увірветься в місто й пияцтво набере стихійних розмірів. Та завдяки організованості робітничої дружини, певної стійкості значної частини українців і невеличкої частини 35-го полка, знищенню вина в навколишньому районі вдалося припинити погром, що досяг великих розмірів”²⁸. А земська газета підкреслювала: “Під час охорони більше всіх працювали українські частини”²⁹. На початку осені українізовані частини в Криму становили острівець дисциплінованості серед частин, що розкладалися. В середині вересня 1917 р. до Криму прибула комісія Одеського військового округу на чолі з начальником штабу округу генералом Н. Марксом. Показово, що огляд військ у Сімферополі викликав негативні враження, членам комісії “довелося переконатися в недисциплінованості й непередготовленості солдат усіх полків та мусульманського батальйону. Виняток становлять українські роти, які справили гарне враження своєю організованістю й навчанням”³⁰. В результаті генерал Маркс висловився за дозвіл місцевим українським сотням виділитися у командному й побутовому відношенні в самостійну військову одиницю.

Очевидно, після цього стався наступний інцидент. Добре поінформований про стан української справи в армії заступник голови УГВК В. Кедровський як приклад “одвертої ганебної образи гідності українця-вояка” наводить, і з ним неможливо не погодитися, події, що відбулися в Сімферополі. Він пише про українців-вояків 33-го та 34-го запасових полків, яким “...по довгій та упертій боротьбі нарешті “дозволено” відокремитися й перейти в окремі касарні. Перед тим з них насміхалися, як тільки хто хотів, як міг. Ображали національне почуття та людську гідність українців. В довершення до всього перед відпуском їх з полків до спеціальної касарні начальство наказало відібрати від них все “казьонное обмундированіє і снаряженіє”. Тому наші вояки, залишаючись в одній спідній білизні або зовсім голі й босі, виходили з касарні під тюкання, регіт і опльовування своїм начальством та “сознательними таваріщами”.

Вчинок цей, не перший і не останній, все-таки змусив вмішатися в “етот незначительний інцидент” Штаб Одеської Округи та “Румчерод”. “Сознательні таваріщі” зробили про людське око “внушеніє”, що, мовляв, незручно так поводитися зі своїми братами. А українці-вояки одержали “сатисфакцію” у вигляді видачі потрібного їм умундирування й заасмотрення з тої категорії, що переховувалася по цейхгавзах полків під назвиськом “вещі не годния к носке””³¹.

Наприкінці осені загальний хаос і анархія здійснили свій розкладаючий вплив і на українські частини. Антиукраїнська політика Тимчасового уряду, його нездатність стабілізувати соціальне становище в державі што-вхали деяких представників українського руху в обійми більшовиків, які різко виступали проти цього уряду під гаслами негайного миру, радикальних соціальних перетворень та декларували визнання права націй на самовизначення. В результаті, коли після більшовицького перевороту в Петрограді постало питання про владу в Криму і в Україні, значна частина українізованих формувань заявила про нейтралітет у боротьбі між анти-більшовицькими силами і більшовиками. Більше того, деякі з них підтримали прихильників Леніна. Так, більшовицька організація Феодосії “спиралася на солдат Кримської роти, українську частину й караульну роту”³², в Євпаторії 1-а українська батарея відмовилася виступати в Сімферополь, в результаті антибільшовицьким силам довелося роззброїти її³³. Але, безумовно, залишалися українізовані частини в Криму, які були налаштовані антибільшовицьки. Проте й серед них настрої радикалізувалися внаслідок незграбної політики Тимчасового уряду в національному та інших

питаннях. Після більшовицького перевороту в Петрограді українізовані та татарські частини утворили Кримський революційний штаб. Головою штабу був Біда-Кобзаренко, а секретарем — Буряченко³⁴. 6 листопада 1917 р. представники Кримського революційного штабу /КРШ/ зробили мирну спробу підпорядкувати собі губернське правління, на що представники останнього не погодилися, вказуючи, що “тільки насильницьким захопленням вони /КРШ. — А. І./ можуть це зробити”³⁵.

Очевидно, що серед діячів українського і кримськотатарського рухів не було одностайності в цьому питанні. Так, А. Боданінський, пояснюючи ситуацію, стверджував, що “кримський штаб не ставить собі за мету захоплення влади”³⁶. Сама ситуація підштовхувала демократичні антибільшовицькі сили Криму діяти більш згуртовано.

Невдовзі виникає Штаб кримських військ — орган антибільшовицької Ради народних представників, яка об’єднувала громадсько-політичні і національні організації Таврії. Штабу кримських військ підпорядковувалися кримськотатарські війська, російське офіцерство та українізовані частини. В підпорядкуванні РНП, як згадував більшовик Ю. Гавен, перебували два курені у Сімферополі і Севастополі³⁷. Але на той момент значна частина українізованих в Криму частин уже знаходилася поза межами півострова. Так, відомо, що наприкінці 1917 р. в Олександрівську (Запоріжжі) опинився Сімферопольський полк ім. Дорошенка. Більша частина полку не підпала під розкладаючий вплив більшовиків і брала участь у Першій українсько-більшовицькій війні на боці УНР³⁸. Були плани з полків, розташованих на півострові, створити один українізований, один мусульманський і один полк з кримчан, які не були мусульманами³⁹. Проте ці наміри так і не були втілені в життя. Цікаво розгорталися події в Керчі. Одразу після жовтневого перевороту керченські пробільшовицькі сили зробили спробу зброєю захопити владу в місті. Проте невдовзі, за спогадами більшовика С. Сапронова, влада опинилася в руках Української Ради, яка розпустила Совет і спиралася на “невеличке військо — гайдамаків”. Наскільки воно було “невеличке” свідчить той факт, що два контрольовані ліворадикалами есмінці “Звонкий” та “Жаркий”, що стояли в керченському порту, не наважувалися протидіяти українцям. І лише з прибуттям у грудні 1917 р. додаткових пробільшовицьких сил — антикаледінської експедиції Чорноморського флоту, що поверталася з Дону, Совет було відновлено і влада перейшла до нього⁴⁰. Але воїни-українці й далі лишалися в цьому східнокримському місті. Діяч українського руху в Криму через кілька років згадував: “Гарнізон фортеці Керченської, який складався виключно з українців, по приходу німців передав як фортецю, так і майно для передачі Українському Уряду, виговорив собі право по переїзду на Україну поволі”⁴¹.

Крім українізації частин російської армії, процес українського військового будівництва відбувався й на іншій основі. Так, навесні 1917 р. почали стихійно формуватися українські міліційні загони Вільного козацтва, переважно з селян. Цей рух набрав значної сили і захопив у свою орбіту й Крим. Центральна Рада намагалася взяти Вільне козацтво під контроль. У січні 1918 р. оргвідділ Генеральної козацької ради по формуванню Вільного козацтва надіслав телеграму губернському комісару Таврії з проханням поширювати агітацію та організацію Вільного козацтва у Північній Таврії⁴². Ще раніше в Керчі було створено загін українських вільних козаків під керівництвом отамана Левенка⁴³.

Особливо близькі стосунки склалися між українським і кримськотатарським рухами. Їх поєднувала спільна платформа несприйняття російського централізму і перебудови колишньої Російської імперії на демократичну федерацію народів. Це знайшло свій вияв і у військовій сфері —

наслідуючи приклад українців, влітку 1917 р. почали формуватися кримськотатарські військові частини, а допомогу їм подавали українізовані формування. Після більшовицького перевороту до Криму на прохання кримських татар наказом генерального секретаря військових справ УНР С. Петлюри було направлено мусульманський полк. Щоб зменшити кількість збільшовичених частин, по Одеському військовому округу було віддано наказ про звільнення у відпустку всіх військовослужбовців-неукраїнців. Наприкінці жовтня 1917 р., під час засідання Ради Народів у Києві, українські і кримськотатарські діячі значну увагу приділяли військовому співробітництву⁴⁴. Коли у листопаді 1917 р. очікувалося прибуття 6000 робітників з Петрограда, об'єднане засідання мусульманських і українських військових організацій заявило: виходячи з того, що у Сімферополі “дуже гостро стоїть як квартирне, так і продовольче питання..., і з огляду на передбачуване переведення в Крим... нових військових частин, вважаємо неприпустимим приїзд робітників”⁴⁵. Серед українських діячів, які були присутніми в лютому 1917 р. на відкритті 1-го Курултаю кримськотатарського народу, був і представник від українізованих частин Криму. Українські військові частини брали участь у боротьбі з ліворадикалами в Криму, коли в грудні 1917 — січні 1918 рр. розпочалися бойові дії між Радою народних представників і більшовицькими Ревкомами. Через низку обставин демократичні сили зазнали поразки, і в Криму встановилася ліворадикальна диктатура більшовиків та їх тодішніх “попутників”. На початку 1918 р. керівники українського і кримськотатарського рухів обговорювали проект перекидання мусульманських частин Криму до Києва⁴⁶.

Українізація військових частин Криму була одним із суттєвих факторів, що визначали громадсько-політичну атмосферу на півострові. Цей процес проходив у несприятливих обставинах психологічного, ідеологічного та адміністративного тиску з боку російських державних структур, політичних сил та громадськості. Він сприяв національному самоусвідомленню кримських українців, розгортанню національних рухів інших народів, в деяких обставинах українські частини відігравали роль стабілізуючого фактора. Український рух в армії на теренах Криму, як і взагалі, слугував значною мірою локомотивом процесів національного відродження. З іншого боку, його розгортанню сприяли українські цивільні громадсько-політичні структури. Український військовий рух 1917 р. став одним з важливих кроків, який наблизив створення сучасної армії України.

¹ Прохода В. Записки непокірливого. Історія національного усвідомлення, життя і діяльності звичайного українця. — Ч. 1. — Торонто, 1967. — С. 149.

² Там же. — С. 151.

³ Тютюнник Ю. Революційна стихія // Дзвін. — 1991. — N 7. — С. 85.

⁴ Голубко В. Армія Української Народної Республіки. 1917—1918. Утворення та боротьба за державу. — Львів, 1997. — С. 149.

⁵ Тютюнник Ю. Назв. праця. — С. 84.

⁶ Там же.

⁷ Там же.

⁸ Там же. — С. 85.

⁹ ЦДАВО України, ф. 1076, оп. 3, спр. 14, арк. 2.

¹⁰ Там же, арк. 5.

¹¹ Тютюнник Ю. Назв. праця. — С. 86.

¹² ЦДАВО України, ф. 1115, оп. 1, спр. 12, арк. 19.

¹³ Тютюнник Ю. Назв. праця. — С. 86.

¹⁴ Дашкевич Я. Українці в Криму (15 — початок 20 ст.) // Дашкевич Я. Україна вчора і нині. Нариси, вступи, есе. — К., 1993. — С. 111.

¹⁵ Тютюнник Ю. Назв. праця. — С. 86.

¹⁶ Южные ведомости. — 1917. — 31 мая.

¹⁷ Сергійчук В. Українська соборність: відродження українства в 1917—1920 роках. — К., 1999. — С. 190—191.

¹⁸ Южные ведомости. — 1917. — 9 июня.

- ¹⁹ Южные ведомости. — 1917. — 15 июня.
- ²⁰ Т ю т ю н н и к Ю. Назв. праця. — С. 88.
- ²¹ ЦДАВО України, ф. 1076, оп. 3, спр. 14, арк. 4.
- ²² Южные ведомости. — 1917. — 14 июня.
- ²³ К е д р о в с к и й В. 1917 рік. Спогади члена Українського військового генерального комітету... — Вінніпег, 1967. — С. 405—406.
- ²⁴ Южные ведомости. — 1917. — 1 сент.
- ²⁵ ЦДА АР Крим, ф. р. — 1964, оп. 1, спр. 10, арк. 14.
- ²⁶ Южные ведомости. — 1917. — 19 июля.
- ²⁷ ЦДА АР Крим, ф. р. — 1964, оп. 1, спр. 67, арк. 5.
- ²⁸ Там же, арк. 19.
- ²⁹ Южные ведомости. — 1917. — 18 окт.
- ³⁰ Там же. — 16 сент.
- ³¹ К е д р о в с ь к и й В. Назв. праця. — С. 222.
- ³² Р е м п е л ь Л. И. Красная гвардия в Крыму. 1917—1918. — Симферополь. — С. 45.
- ³³ Там же. — С. 39—40.
- ³⁴ ЦДА АР Крим, ф. р. — 1964, оп. 1, спр. 66, арк. 19.
- ³⁵ Южные ведомости. — 1917. — 8 ноября.
- ³⁶ Там же.
- ³⁷ Из воспоминаний Ю. П. Г а в е н а // Овечья знаменем Октября: Сборник очерков, воспоминаний, документов. Сост. Кияшко Б. П., Кравцова Л. П., Сергиенко Л. Л. — Симферополь, 1987. — С. 18.
- ³⁸ Т и н ч е н к о Я. Перша українсько-більшовицька війна (грудень 1917 р. — березень 1918 р.) — К.-Л., 1996. — С. 103.
- ³⁹ Южные ведомости. — 1917. — 25 дек.
- ⁴⁰ ЦДАГО, ф. 59, оп. 1, спр. 1198, арк. 40.
- ⁴¹ С е р г і й ч у к В. Назв. праця. — С. 199.
- ⁴² ЦДА АР Крим, ф. р. — 1964, оп. 1, спр. 70, арк. 46.
- ⁴³ Г а р ч е в П. И. Национальные партии и движения в Крыму в 1917—1920 гг. // Материалы научно-практической конференции: “Проблемы политической истории Крыма: итоги и перспективы”. — Симферополь, 1996. — С. 27.
- ⁴⁴ С е р г і й ч у к Б. В. Спогади Джафера Сейдамета як джерело до українсько-кримсь-котатарських взаємин у 1917—1918 роках // Вісник Дипломатичної академії. — 1999. — № 2. — С. 118—119.
- ⁴⁵ ЦДА АР Крим, ф. р. — 1964, оп. 1, спр. 66, арк. 19.
- ⁴⁶ С е р г і й ч у к Б. В. Назв. праця. — С. 119.